

Knyga apie liūdną Eglės dalią

Viena po kitos neseniai išėjo keturios knygos, skirtos mūsų tautos kultūriniam pasididžiavimui – pasakai *Eglė žalčių karalienė*. Folkloristo Leonardo Saukos ilgus metus brandinta ir po truputėlį įgyvendinta idėja pagaliau įgijo materialų pavidalą, pradžiugindama ne tik patį šio darbo sumanytoją, bet ir akademinę bendruomenę bei plačiąją Lietuvos visuomenę. Džiaugtis ir didžiulis šiuo veikalu tikrai yra dėl ko. Visų pirma tai kapitalinė publikacija, lietuvių folkloristikos istorijoje analogų neturinti tiek dėl idėjos pateikimo, tiek dėl vienarūšės medžiagos apimties. Tokio veikalo pasirodymas yra didelis įvykis ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos, Estijos bei kitų tautų, kurių kūriniai pakliuvo į šį leidinį, kultūros padangėje.

Keturtomio pasirodymas Lietuvos visuomenei iškelia naujų duomenų apie šią pasaką: tiek apie patį jos turinį, užrašymo istoriją, tiek apie pateikėjus. Toks išsamus folkloro medžiagos publikavimas, be abejo, neliks be atgarsio. Folkloristams ir kitų krypčių mokslininkams tai bus akstinas iš naujo pasidomėti šia pasaka, galbūt papildyti ja savo kultūrologinius ar kitus tyrimus, o teatro, dailės, literatūros specialistai ras gausius šaltinius kūrybinėms interpretacijoms.

Kadangi leidinys yra didelės apimties, tad ir jo analizė turėtų būti keleto pakopų. Todėl čia aptarsiu tik pirmąjį *Eglės žalčių karalienės* tomą¹, palikdama erdvės kitoms nuomonėms apie dar tris tomus.

¹ Pasaka „*Eglė žalčių karalienė*“, t. 1: *Lietuvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 650 p.

Eglė žalčių karalienė, galima sakyti, tapo jau savotišku lietuvių tautos dvasios, pasaulėžiūros simboliu. Ji ne tiktai įtraukta į įvairias mokyklinės chrestomatijas, bet kaip lietuvių folkloro pavyzdys verčiama ir į užsienio kalbas. Iš žodinės tradicijos perėjusi į knygų puslapius, ši pasaka savo kelią tęsė toliau: atgijo mene, prabilo iš televizoriaus ekrano. Mums ji gerai žinoma ne tik kaip pasaka, bet ir kaip nuostabi poema, sukurta lietuvių tautos lakštingalos Salomėjos Neries. Iš tokių šios pasakos interpretacijų būtų galima parašyti atskirą studiją.

Prasiskverbė šis liaudies kūrinys ir į populiariąją kultūrą. Prisimenu dar sovietmečio spaudoje matytą karikatūrą: prie alaus baro stovi moteris su vaikais ir šaukia: „Žilvine, jei gyvas, atplauk bent alaus putele.“ Karikatūros autorius įtaigiai supynė liaudies tradiciją su neigiamomis sovietmečio realijomis. Šis pavyzdys rodo, kad ši pasaka yra tvirtai įaugusi į lietuvių mentalitetą, suformavusi jau ir tam tikrus stereotipus, nes karikatūroms kurti pasitelkiami tik visuomenei gerai žinomi ir lengvai atpažįstami įvaizdžiai.

Pasakos *Eglė žalčių karalienė* svarbą galime įvertinti ir šiuolaikinėje visuomenėje. Antai internetinėje paieškoje anglų kalba uždavę klausimą apie šią pasaką, rasime daugybę apie ją duomenis pateikiančių tinklalapių. Žinoma, jų informacija dažniausiai kartojasi, iš puslapio į puslapį keliauja ta pati į anglų kalbą išversta pasaka, tačiau toks akivaizdus kūrinio eksploatavimas rodo, kad juo domimasi, ir kad jis atpažįstamas kaip būtent lietuviškos kultūros reprezentantas.

Žvelgiant iš tarptautinės perspektyvos, tokio pobūdžio veikalo pasirodymas nėra ino-

vacija, apie atskirus pasakų tipus rašomos kapitalinės monografijos. Šiuos darbus labai paskatino istorinio-geografinio (suomių) metodo suformavimas ir plėtra, bet svarbiausias veiksnys tokiems tyrimams atsirasti buvo tarptautinio pasakų katalogo pasirodymas². Įtrauktas į bendrą pasakų masyvą, kūrinys įgijo tipo pavadinimą ir tam tikrą sutartinį numerį, padedantį jį identifikuoti įvairių pasaulio tautų folklore. Kadangi tipas 425 „Prarasto vyro paieška“, prie kurio ši pasaka šliejama, yra gausus ir įvairialypis, tad jame išskirti tam tikri potipiai, žymimi raidėmis: 425 A „Gyvūnas jaunikis“, 425 B „Raganos sūnus“, 425 C „Gražuolė ir pabaisa“, 425 D „Dingęs vyras“, 425 E „Užkerėtas sutuoktinis dainuoja lopšinę“ (ATU katalogo duomenimis). Pagal tarptautinę numeraciją iš pradžių pasaka apie Eglę buvo žymima numeriu AT 425 M „Besimaudanti mergina atgauna drabužius“. Pasirodžius vokiečių folkloristo Hanso-Jörgo Utherio papildytai katalogo versijai, priimta vartoti naują numeraciją ir pavadinimą – ATU 425 M „Jaunikis gyvatė“³. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo*⁴ duomenimis, išskiriami trys potipiai: 425 A „Vyras – baidyklė / gyvūnas“, 425 C „Žmogumi virtęs gyvūnas“ bei 425 M „Žalčio žmona“.

Į pirmąją *Eglės žalčių karalienės* keturtomio knygą sudėti lietuviškieji pasakos variantai. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge*⁵ nurodyta, kad užrašyta 121 lietuvių pasakos variantas (kartu su kontaminacijomis), bet čia pateikiami 182 tekstai. Taigi tomo sudarytojas ir parengėjas L. Sauka su

² *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's Verzeichnis der Märtypen, Translated and Enlarged by Stith Thompson, (*FF Communications*, N:o 184), 1961, pirmasis leidimas – 1928. (AT)

³ Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, parts I–III, (*FF Communications*, N:o 284–286), 2004. (ATU)

⁴ Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999.

⁵ Ten pat.

pagalbininkais atliko milžinišką darbą: jis ne tik surinko jau sukatalogintus pasakos variantus, bet ir peržvelgė vėlesnius rinkinius (lietuvių pasakojamosios tautosakos medžiaga yra susisteminta iki 1982 m.). Pasakos tekstų rinkimas tuo dar nesibaigė, jų ieškota ir kituose folkloro fonduose. Tad tai, kas sudėta į šį tomą, jau galima laikyti pasakos *Eglė žalčių karalienė* variantų visuma. Žinoma, tai nėra galutinis skaičius, nes visada atsiras naujų šios pasakos tekstų, kaupučių asmeniniuose archyvuose ar atrastų dar netirtuose fonduose.

Knygos įvade sudarytojas skaitytoją nuosekliai supažindina su *Eglės žalčių karalienės* užrašymo ir publikavimo istorija, siekiančia beveik 200 metų: nuo pat pirmųjų variantų skelbimo, pirmų pasakos garso įrašų iki šių dienų pateiktųjų užrašytų tekstų. Paaiškėja, kad pirmasis pasakos variantas skelbtas XIX a. pirmojoje pusėje (1837). Ir nors jis mus pasiekė neautentišku pavidalu – išverstas į lenkų kalbą, vis dėlto jame liko ir dalelė lietuviškos dvasios, mat dainuojamieji intarpai paskelbti ir lietuvių kalba.

Kalbėdami apie pirmąjį skelbtą *Eglės* pasakos variantą, galime pamėginti ieškoti tam tikrų paralelių. Panašiu laiku, 1835 metais, istorikas Simonas Daukantas sudarė ir pirmąjį lietuvių pasakų rinkinį, tik dėl nepalankiai susiklosčiusių istorinių aplinkybių jis paskelbtas beveik po šimtmečio. Nors tarp S. Daukanto surinktų kūrinių šios pasakos nėra, tačiau galime rasti tam tikromis detalėmis jai artimą tekstą. Viena pasakos variante pasakojama, kaip karalaitė apie kaklą apsvynioja žaltys ir tol ją smaigia, kol ši pasizada už jo tekėti. Po kiek laiko žaltys su svita atvyksta pas karalaitę ir ją veda. Naktį žaltys nusimeta odą ir tampa jaunikaičiu⁶. Taigi galima teigti, kad tipologiškai artimas kūrinys užrašytas keletu metų anksčiau.

Kadangi knygoje skelbiami visi rasti pasakos variantai, jos parengėjui savaime atkrito ir kūrinių atrankos kriterijų proble-

⁶ Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 2: *Pasakos. Patarlės. Mįslės*, parengė K. Aleksynas, K. Grigas, L. Sauka, Vilnius, 1984, nr. 487. Kūrinys čia identifikuotas kaip AT 425 A.

ma. Tačiau teko spręsti kitą klausimą – kaip pasakas išdėstyti, sugrupuoti. Pasirinkta natūrali tekstų skelbimo tvarka: teritorinis jų pasiskirstymas. Tai optimaliausias kūrinių skelbimo būdas, nes, šitaip pasakas grupuojant, išryškėja regioniniai jų savitumai. Parengėjas kūrinius sugrupavo pagal keturias etnografines Lietuvos sritis – Aukštaitiją, Dzūkiją, Sūduvą, Žemaitiją, savo ruožtu šiuos regionus pasmulkindamas į teritorinius vienetus. Į du atskirus pluoštus sudėtos iš pateikėjų pakartotinai užrašytos pasakos ir pasakas, užfiksuotos už dabartinės Lietuvos teritorijos ribų. Kadangi užsimota preciziškai surinkti visas žinias apie *Eglės* pasaką, į knygą sudėti ir fragmentiški kūriniai. Regioniniai kūrinių ypatumai bendrais bruožais aptarti knygos įvade, o išsamesnę regioninę kūrinių analizę skaitytojas galės atlikti perskaitęs čia publikuojamus kūrinius.

Sudarytojas itin pabrėžia šios pasakos kontaminaciją su kūriniu „Utelės odos batukai“ (ATU 857). Tai jau, galima sakyti, natūrali *Eglės žalčių karalienės* įvadinė dalis, į šį kūrinių įaugusi taip organiškai, kad kartais suabejoji, ar tokia pradžia derėtų skirti kaip atskirą tipą. Juk pasakos tipas yra sutartinis vienetas ir ginčai dėl jo ribų yra neretas mokslinių disputų objektas. Beje, jei pažiūrėsime į Bronislavos Kerbelytės *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą*, pamatysime, kad šios kontaminacijos čia neišskiriamos; ir apskritai tik vienas *Eglės* pasakos variantas aptinkamas junginyje su kitu kūriniu – stebukline pasaka „Dainuojantys kauklai“ (ATU 780).

Tačiau grįžkime prie pasakos „Utelės odos batukai“. Knygos įvade pažymima, kad junginys su šia pasaka yra būdingas Aukštaitijai. Norėtusi šiam pastebėjimui ne tik pritariti, bet ir papildomai jį argumentuoti. Tai rodo ne tik kontaminacijos, bet ir paties šio kūrinio (ATU 857), kaip atskiro vieneto, užrašymai Aukštaitijoje, ypač vidurio Lietuvoje. Antai dar 2004 metais vykusioje ekspedicijoje Baisogaloje iš pateikėjo užrašiau šio tipo kūrinių (LTR 7451/356/), pasibaigiantį nedėsninga pabaiga. Įdėmesnė kūrinio analizė bei lyginimas su kitais šio regiono variantais parodė,

kad tai nėra paties pateikėjo improvizacija, o būtent šiam kraštui būdingas kūriny⁷. Taigi regioninis pasakos suskirstymas šiuo atveju patvirtino, kad kontaminacija ATU 857 + 425 M yra Aukštaitijai būdingesnis junginys. Kita vertus, norėtusi paprieikštauti dėl šios kontaminacijos numeracijos. Tipas ATU 857 identifikuojamas pagal paskutinę tarptautinio pasakų katalogo versiją. Folkloristai, besigilinantys į pasakas, iš skaičiaus supranta, kad tai yra novelinė pasaka. Tačiau *Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge*⁸ tokio numerio nerasime. Reikalas tas, kad katalogo sudarytoja B. Kerbelytė šio tipo numeraciją pateikė pagal tuo metu naudotą ankstesnę tarptautinio pasakų katalogo (AT) versiją. Šis kūriny⁸ ten buvo priskirtas prie stebuklinių pasakų ir turėjo numerį AT 621; šis numeris suteiktas ir lietuviškai pasakai. Kadangi pirmasis tomas yra labiau orientuotas ne užsienio, o lietuvių auditorijai, galbūt vertėjo įdėti pastabą apie numeracijos neatitikimus.

Skaitydamas į pirmąjį tomą sudėtus kūrinius, net ir gerai pasakas išmanantis folkloristas patirs netikėtumą ar padarys tam tikrų atradimų. Chrestomatiniai pasakos pavyzdžiai mūsų sąmonėje suformavo tam tikrus šio kūrinių stereotipas: kokias turi būti pasakos pradžia, veiksmas, pabaiga. Peržvelgę variantus pamatysime, kad anaipol taip nėra: savita pasakos įvadinė dalis, motyvai, gerokai varijuoja ir jos pabaiga. Kūrinius gerokai praturtina (kartais, deja, ir nuskurdina) netikėti intarpai, improvizacijos.

Sklaidydami knygą pastebėsime, kad *Eglės* vaikai ne visada paverčiami medžiais, o ir jos likimas nebūna toks tragiškas – netekusi vyro, moteris tiesiog grįžta į savo giminę, ją parsiveda tėvai. Yra variantų, dar labiau nutolusių nuo tradicinės siužetinės linijos. Antai

⁷ Jūratė Šlekonytė. *Baisogalos apylinkių pasakojamosios tautosakos bruožai*, prieiga per internetą: <http://www.llt.lt/pdf/baisogala/baisogala_tautosaka.pdf>

⁸ Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*; Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, Vilnius, 2002.

viename jų pasakojama, kad, prisišaukę žaltį ir jį nužudę, broliai parsivedė seserį namo ir „laimingai visi gyveno“ (12); kitur marti į namus grįžta drauge su vyru ir čia pasilieka (14); žaltį nužudo merginos sesuo (17); po vestuvių žaltys ir mergina turi gyventi, kol baigsis žalčio prakeikimas (19), ir kt. Skelbiamas pasakų pluoštas skaitytojui teikia galimybę pamatyti šias variacijas bei padaryti tam tikras išvadas apie kūrinių kitimo tendencijas.

Begalinės pasakos variacijos dažnai priklauso nuo pateikėjo improvizacinių gebėjimų ir regiono pasakojamosios tradicijos. Ne paslaptis, kad užrašyto varianto siužeto grynumas, baigtumas priklauso ir nuo užrašytojo įgūdžių, atsivadavimo atliekamam darbui. Dėl to vienokia yra mokinių su klaidomis į sąsiuvinį užrašyta pasaka ir kitokia žmogaus, kuris jau daugelį metų užrašinėja tradicinius kūrinius. Iš šios knygos daug informacijos gauname ne tik apie pasakas, bet ir apie jų pasakojimo kontekstą: regime, ar pateikėjas yra geras pasakotojas, ar ši pasaka yra jo mėgstamas kūrinys, kaip sekamas kūrinys veikia pateikėją emociškai.

Beveik kiekvieną pasaką lydi išsamus komentaras, paaiškinantis varianto išskirtinumą, kaip ir kur jis užrašytas, kokiomis aplinkybėmis kūrinys išmoktas. Folkloristams ši informacija yra vertinga ne mažiau nei pats kūrinys; jei komentaro nėra, kartais gali iškilti ir tam tikrų klausimų. Antai sudarytojas knygos priede pateikia ir kūrinių, kurie užrašyti nelietuviškai, t. y. buvo išversti iš lietuvių kalbos. Paskutinis kalbamojo tomo

kūrinys skelbiamas anglų kalba. Komentaruose pateikta glausta pastaba, paaiškinanti, kas pasaką sekė ir iš ko ji gauta. Kadangi šia kalba yra tik vienas kūrinys, norėtuši daugiau informacijos: iš kur buvo kilusi pateikėja, kodėl variantas pateiktas angliškai (ko gero, pasaka išgirsta iš emigranto lūpų).

Kitas itin svarbus dalykas – dainuojamasis pasakų aspektas. Nemažai variantų turi dainuojamuosius intarpus. Dažniausiai tai paukščių pranešimas žalčiui apie apgavystę, žalčio kvietimas, grįžus prie vandens, ir Eglės vaikų prakeikimas. Knygoje dainuojamieji intarpai pateikiami su natomis, tad muzikinį raštą išmanantis skaitytojas susipažins ir su jų melodiniais ypatumais. Dalis kūrinių skelbiami tik kaip pabiri fragmentai, o iš tų fragmentų pateikėjai dažniausiai ir atsiminė dainuojamuosius intarpus.

Perskaičiusi šį mielą tomą pajutau, kad vis tiek dar ne viską gavau, tebeliko kažkokios tuštumos. Tad ko šioje gražioje knygoje pasigedau? Ogi gyvos pasakos, įtaigaus paprasto žmogaus žodžio – pasakos pateikėjų įrašų. Juk tikra pasaka – tai ne raidės popieriuje, o iš lūpų į ausį perduodamas personažų gyvenimas, emocijos, išgyvenimai. Kaip tik čia yra tikroji autentika, leidžianti įsijausti į Eglės gyvenimą, išgyventi jos likimo vingius ir galiausiai padedanti perprasti liūdną dukros-žmonos-motinos-našlės dalią. Galimas daiktas, kad taip nutiko dėl sparčių leidybos tempų, skubant skaitytojui kuo greičiau pateikti leidinį. Tad galbūt tokių įrašų pasirodymas tėra laiko klausimas?

Jūratė Šlekonytė

Pasaka nepasaka, arba Dar kartą apie tai, kas toji Eglė žalčių karalienė

Akademiko Leonardo Saukos sudaryto ir ką tik dienos šviesą išvydusio išpūdingo recenzuojamojo leidinio¹ pirmasis tomas ne-

¹ *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 1: *Lietuvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 650 p., t. 2: *Latvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 360 p.,

abejotinai atgaivins senus kaip pasaulis tautosakininkų, literatūrologų, mitologų ir net etnologų ginčus bei diskusijas, kas iš tikrųjų

t. 3: *Finu, slavų, tiurkų variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 567 p., t. 4: *Tyrinėjimai, kitos žinios*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 543 p.